

Bóra Ferenc

A vita alapvető pedagógiai kérdései

A középiskolákban és a főiskolákon sürgető igény, hogy az ifjúság sajátítsa el a demokratikus, közösségi-közéleti, toleráns vita tudnivalóit és gyakorlatát. Ez a tudás ugyanis a demokrácia alapfeltétele.

A vita fogalma

Lényegét tekintve a vita két vagy több személy szellemi küzdelmét jelenti, melynek középpontjában valamely kérdés és probléma eldöntése áll. A vitatkozók tényeket sorolnak fel s világítanak meg. Ezekhez részadatokat gyűjtenek, melyeket újra és újra kiegészítenek. Ha a tények nem felelnek meg a valóságnak, az érdekeknek, a vitatkozók helyesbítéseket végeznek. A vitafelek állításokat és tagadásokat szembeesítenek, az elévült, az összefüggéseket és igazságtartalmat nem erősítő, a megbízhatatlan ismereteket tartalmazó adatokat cáfolják, majd elvetik, megfelelő érvelés alapján helytálló ítéleteket és következtetéseket fogalmaznak meg.

Társadalmunkban nagy igény van az innovatív törekvésekre. A nevelési innováció tartalmához és terjedelméhez sorolható minden szándékos törekvés, amely gazdagító változtatást eredményez a nevelés-oktatás rendszerében, fejlődést a növendékek eredményeiben, jellemének gyarapításában, a pedagógus hozzáértésében, az iskola működésében. A vita olyan nevelési-oktatási módszer, mely a társadalom, az iskola megújulási céljai megvalósítására az összes módszer közül a leghatékonyabb. A gyerekek és az ifjak a vitában a valóság kritikai vizsgálatára készülnek fel. Az iskola világában a tanulók és a főiskolai hallgatók vitatkozás közben ne azt nézzék elsősorban, hogy kinek nyerek vagy vesznek el a rokonszenvét. Ha véleményüket a vitapartner érvei elbizonytalanítják, ne sértődjenek meg. A legtöbb ellenérvből új ötlet és új szempont ered, mely lehetőséget biztosít, hogy társaik szemével, szemléletével vizsgálják meg a vitatott témát. A vita „gazdagító változást” hoz a diákok jellemében, mert bátorságra, küzdelemre, gondolkodásra, jó modorra, igazságkeresésre nevel, s arra, hogy a problémákat saját és mások életében felismerjék és megoldják. Az iskola feladata, hogy a vita módszerével tárgyilagos beállítottságot alakítson ki a tanulóknál (tényekre koncentráció, higgadt reagálás, logikus és indulatmentes érvelés, autonóm döntés, tartózkodás az érzelmességtől és az agresszivitástól, józan észre támaszkodás, rugalmas és variábilis gondolkodás, az adott témára koncentráció). Új igazságok bizonyítására, a vitatékával való azonosulásra, kongruenciára, őszinteségre, mások elfogadására, empátiák megértésére, nyílt légkörre van szüksége annak, aki vállalja a vita módszerével való megméretést.

A vita közös alkotótevékenység. Célja a leghelyesebb megoldások közös keresése, kutatása. Ilyen értelemben a vita szellemi munkával létrehozott tudati tartalmat jelent. Az eredményes vitához szükséges: a tehetség igénybevétele, a képességek mozgósítása, a személyes erőfeszítés, az újat létrehozó, a meglévő javítani akaró szándék, valamint a tervező, a szervező, a végrehajtó tevékenység.

Kiemelt jelentőséget kap a viták lefolytatásában a nyelvi-kommunikációs képesség, a folyamatosan megszerzett és aktív állapotban tartott – kiegészített és továbbfejlesztett – tudás és műveltség. A vitákban újra és újra megmérettetik a diák és a pedagógus, de ugyanakkor számukra élményt és felelősségvállalást is jelent a vita, melyben a legfontosabbak az érdeklődés, a kíváncsiság, a megismerési vágy, a dús fantázia és szerkesztőképesség, a független véleménymondás, az új utak keresése, a feladatok alkotó jellegű megoldására törekvés. Az alkotó szándékú (megoldásokra összpontosító) fiatalok vitáiban elemi fokon megtalálható a problémameérzékenység és a könnyedség (az asszociációs, az ötletalkító, a kifejezőképesség). A divergens gondolkodás a rugalmasságot biztosítja a vitában (kezdeményezés, adaptálási képesség, új megoldások keresése). Az eredetiség a személyiség szuverén jegyeinek érvényesítését jelenti, az „átfogalmazás képessége” megköveteli a vitatkozó gyerektől és fiattól, hogy az adatokat, situációkat, kapcsolatokat, összefüggéseket másképpen, más szempontok szerint értelmezze – és fogalmazza meg –, mint korábban. Sajátos kommunikációs tevékenység a vita, melyben érvényre jut az arcjáték, a gesztus, a tekintetváltás, a térközszabályozás, a testtartás, a szövegfonetikai paraméterek (beszédtempó, beszédstílus, időtartam, tagolás, hangerő, hanglejtés, hangmagasság, hangsúly, hangszínzet).

A vitakultúra elsajátításához szükségesek a megszerzését biztosító feltételek, az aktív tevékenység, az együttélési normák és szabályok betartása, valamint különböző erkölcsi vonások. Az egyének a művelődési folyamatban (szocializáció, nevelés, oktatás és a kommunikáció keretében) sajátítják el a vitakultúrát, s kialakulnak azok a képességeik, tulajdonságaik, személyiségjegyeik, melyek befolyásolják a viták előtti-közbeni-utáni viselkedésüket és magatartásukat.

Vitaaspektusok

A vitában bizonyos kultúra szenvedélyes képviselőjének megvan a maga mással nem helyettesíthető fontossága. Ilyen többek között a vitaaspektus. Az aspektus szó jelentése: kilátás, nézőpont, megvilágítás, szempont, szemlélet. Ez a fogalom a vita szempontjából sajátos látásmódot jelent. Aspektusuk szerint a viták lehetnek 1. a mindennapok aktuális értékeit képviselő, 2. pszichésen megalapozottak, 3. közösségi-közéletiek, a közvélemény eltérő értékeire épülők, 4. a demokrácia szabályai szerint lefolytatottak, 5. a toleranciára épülők, 6. a nevelési aspektusúak.

1. A mindennapokban kialakult érték szempontú vitákban aktuális értékek képviselőire vállalkoznak a vitatkozók, amelyek lehetnek eszmék, tárgyak, tevékenységek, gondolatok; kulturális, művészeti, tudományos, gazdasági, etikai, pedagógiai, pszichológiai stb. értékek.

Szociológiai szempontból az érték szervező tényező, amely hatékonyan irányítja az emberi magatartást, befolyásolja, hogy az egyén mit és hogyan cselekszik, vagy éppen ellenkezőleg, valamit valamiért nem tesz. A vitákban a tanulók és a főiskolai hallgatók nagyfokú szabadsággal rendelkeznek (lehetőségeket kap az egyén arra, hogy megteremtse önmegvalósítását és identitását, felmérje a tétet és kockázatokat – a sikerek és kudarcok esetlegességét –, s szabadon döntsön álláspontjáról).

E vitában az értékképzés, az értékválasztás és az értékváltozás egyaránt végigkíséri a felnőttek és a fiatalok életét. Egyrészt a vitatkozók értékörzésre

törekcsenek. Igyekcsenek megmutatni a múlttól a mába vezető hagyományokat, a régen keletkezett és megóvott értékeket (szokások, rutincselekvések, stabil viselkedési normák). Másrészt a változó társadalomból és iskolából meg akarják menteni mindazt, ami nem avult el. Ez nem könnyű feladat, mert a „mindenáron változtatás” divattá vált jelenünkben, így az értékstabilitásra vállalkozók nehezen tudják meggyőzni álláspontjukról társaikat. Tény, hogy külső hatásokra minden felnőttnben és diákban nagy változás következhet be. A pedagógusok, a gyerekek, az ifjak a viták segítségével alkalmassá válhatnak az értékek megóvására, miközben e módszer egyik fontos feladata, hogy felkészítsen a további változásokra és változtatásokra is. Még ha ez meg is valósul, rengeteg kétely merül fel a résztvevőkben, ilyen esetekben kérdezní kényszerülnek, problémahelyzet elé kerülnek. A vita lehet az egyik módszer, amely lehetőséget teremt arra, hogy a tanulók és a főiskolai hallgatók a maguk erejéből (a pedagógus, a vezető segítségével) megkeressék kérdéseikre (kételyeikre) a helyes választ, s problémáikat igyekezzenek önerőből feltárni és megoldani. A mindennapok nyugalmát – az iskolában és az iskolán kívül egyaránt – feszültségek, cselekvéskényszerek zavarják meg. E kényszerhelyzetekben a pedagógus a vita módszerével segítheti, hogy tanítványai a valóságot változásaiban ismerjék meg, s a kihívásokra cselekvéssel is tudjanak válaszolni. A viták segítségével a változások előidézhetőek, felgyorsíthatók. A viták az egyéneket új eszmék választására ösztönzik, sürgetik a gondolkodás és a viselkedés megváltoztatását és a magatartást meghatározó értékrendszer átszervezését. Lehetővé teszik az életmódváltást is.

Jelenünkben az ifjúsági kultúra nagy változásokon megy keresztül. Vizsgálók igazolják, hogy a középiskolások alig egyötödét jellemzi a politika iránti érdeklődés, az egyetemisták 70%-a nyitott eziránt. A politika iránt érdeklődő középiskolások háromnegyede a változások melletti elkötelezettségét jelezte vissza, az egyetemisták ugyanilyen százalékban tartják pozitívnak az országban bekövetkező politikai változásokat, s figyelemmel kísérik a változások minőségét is. A diákok túlnyomó többsége bizonytalan életcéllal rendelkezik, a lányok és a szakmunkásképzőbe járók gyakrabban hagyják sodortatni magukat az árral, engedik, hogy a dolgok maguktól alakuljanak. A múlt kevésbé érdekli a fiatalokat, a jelenre – és kevésbé a jövőre – koncentrálnak. A megkérdezetteknek fele csupán egy év távlatára sejtí jövőjét. Nem látják rózsaszínűnek saját jövendőjüket. Értékválasztásuk fontossági sorrendje: igaz barátság, családi biztonság, békés élet, boldogság (szerelem), szabadság, belső harmónia, érdekes élet, udvariasság, kreativitás, az ember és a természet egysége. A hatalommal összefüggő értékek – vezetéshez való jog, hatalmi pozíció, gazdagság – jelenti a fiatalok számára a „legkevesebbet”. A szabadidő legnagyobb értékének a zenehallgatást tartják, ezt követi a barátokkal való együttlét, a családdal töltött idő, a könyvolvasás, az aktív sportolás, a beszélgetés, a tévénézés (film), álmodozás, pihenés. Az értékaspektusú viták feladata, hogy elősegítsék az új típusú értékek választását, tudatos kiépítését.

P. H. Coombs szerint az átalakuló társadalomban az oktatási rendszer nem képes a tanulókat oly gyorsan irányítani a nemzeti fejlődés szempontjából lényeges értékek felé, mint ahogyan azt a változások megkövetelnék. A társadalom ösztönzőkkel és presztízsskálákkal készítheti elő a metamorfózist. Az oktatástól elvárható, hogy ne erősítse a fejlődésellenes beállítottságokat és választásokat, s egy lépéssel előzze meg a társadalmi átalakulást. Az értéket hordozó, fejlesztő iskolai

követelmények a kedvező irányú értékváltozásokat gyorsítják fel. A jelen és a jövő iskolájában értéket jelentenek az áru- és piacviszonyok, a piacgazdaság adta lehetőségek egyéni felhasználása, a vállalkozói beállítódás; értéknek számít az információk gyors felhasználása, az egyéni ambíciók, az egyéni különbségek, a kommunikációs képességek, melyekben benne foglaltatik a kulturált vita is. Az iskolák eltérő eredménnyel fejleszthetik ki az egyéni boldogulást biztosító értékeket: a fiatalok felkészültségét (tudását), pozitív érzelmeit, szokásait, motívumait, képességeit és készségeit. Indokolt igény ezzel kapcsolatban a szülők beleszólása az iskolák tartalmi munkájába. A követelmények fő területei: értelmi felkészültség (tanulás); anyagi felkészültség (önállósulási vágy, ambíciók, eszmék, önértékelési képesség); gazdasági és állampolgári felkészültség (történelmi tudat, az ember és a természet harmonikus együttléte, a környezet védelme); technikai felkészültség (technikai motívumok, alkotóképesség, technikai készségek). Az értékek megismerésére, felhasználási módjaira az értékaspektusú viták készíthetnek fel.

2. A pszichésen előkészített vitában alapvető aspektus a beállítódás, az élmény, a hozzáértés, a felkészültség, az öröm. Pszichésen megalapozott az a vita, amelyben a partnerek kellő komolysággal és hittel vesznek részt. A vita nem pusztán elraktározott és előhívott ismereteket, hanem szubjektív elemeket is tartalmaz, nézeteket, személyes álláspontot és állásfoglalást is. A nézet az egyén sajátjának vallott ismerete, a meggyőződés a nézet érzelmi talajba ágyazott érvényesítése, a hit pedig a világnézet hiányzó elemeinek szerves kiegészítése. A pszichésen előkészített vitában a középpontba az igazságkeresés kerül, melynek lényege, hogy a vitapartnernek más-más álláspontról (eltérő nézetek és meggyőződések alapján) valós tények és összefüggések feltárására töreksszenek. E jó szándékú és célirányos tevékenységben nem akarják egymást félrevezetni, hanem őszintén ütköztetik véleményeiket. „Vannak köztük hamis dolgok, melyeket joggal vitatnak, és akadnak vitathatatlan igazságok. A lényeg mindenképpen ugyanaz: az igazság keresése. A tájékozódó embert útbagazítja az, hogy az adott történelmi pillanatban mi körül folynak viták.”

Motiváció nélkül nincs eredményes vita, hiszen minden tevékenységnek ez a kiinduló komponense. A vitamotívumokban vannak ösztönző elemek, melyekben érvényre jutnak felismerésből eredő racionális mozzanatok, célok, feladatok, elhatározások, döntések. A vita pszichés mozgatórugója lehet sikerre törés, jutalom, megszokás, távlát elérésére törekvés, kényszer, mások véleményétől való félelem, szükséglet, igény szint, vállalkozó szellem, kötelességérzés, problémaérzékenység, tudásvágy, közlésvágy, versengés, információigény, önérvényesítés, érdek, társak ösztönző hatása és elismerése stb.

Sikerre nevelés vitamódszerrel azt jelenti, hogy az egyén az erőfeszítése, lelki összeszedettsége révén érvényesül. Önmegfigyelésre van szüksége, hogy a vitában létrejöjjön a siker. Az alsó fokú oktatástól kezdve egészen a felsőoktatásban részeseülőkig az eredményes vita résztvevői ráébrednek lehetőségeikre, önmaguk iránti felelősségükre, hibáikra, saját értékeikre, s kialakul bennük az önbizalom és az önbecsülés. A vita részsikerei után felkészülnek a versenyre. A gyerekek és ifjak megértik, hogy az önértékelés keretében a kudarcokat is fel lehet dolgozni, tanulni lehet belőlük. Meg lehet találni a kilábalás lehetőségeit, ha az elkedvetlenedés és letörtség helyett a hibák keresése, őszinte feltárása és kijavítása kerül előtérbe.

3. A közösségi-közéleti aspektusú viták ma már elkerülhetetlenek a különböző társadalmi szintereken, így az iskolákban is. „Minden vita egyúttal személyek közötti kapcsolat is – írja Zrinszky László –, közösségi esemény, érzelmi folyamatok sorozata, akaratok egymásnak feszülése. A vitában kifejlődik a jellem és a személyiség sok más sajátossága is.” A közösségi keretben szervezett vitában követelmény az egyén aktív részvétele, érvényre jut benne a helyes megoldások keresése. Konfliktushelyzetben méretnek meg a közösség tagjai, felszínre kerül, hogy egyénenként kiknek, milyen nézetei vannak a valóságról (realitásérzék). A megoldási törekvések a vitában elvezetnek a közösség további fejlődését elősegítő konszenzusig és kompromisszumig.

A közéleti vitákban fontos szerepe van a közvéleménynek. A közvéleményben jelen van a közhangulat és a kollektíva közérzete. Racionális, érzelmi és indulati megnyilvánulások hangzanak el a vitákban, s az eredmény attól függ, hogy a közvéleményt képviselő vitatkozó felek hangulataikat, indulataikat (csüggedtség, szomorúság, szeszélyesség, düh) miként tudják kizárni véleményalkotásukból. A közügyek iránti érdeklődés vitában való megnyilvánulása lehet aktivitásra serkentő, tettekészséget előidéző, tétlenségre készítő, ellenállást kiváltó jellegű. Fontos, hogy a közéleti vita cselekvésre készítse a kollektívát, adjon impulzust a tervezésre, a szervezésre és a végrehajtásra. A közéleti vitákon elhangzó álláspontok közül figyelmet érdemelnek a „valódi véleménnyel” rendelkezők. A közösséget azok segítik, akiknek a véleménye szilárd, nézetük megbízható, indoklásuk reális és logikus, s meg is tudják védeni állításaikat. Az „ingtagok” inkább érzik, mint tudják, hogy bírálatuk, álláspontjuk helyes-e vagy sem. A közéleti vita csődjét jelenti, ha a résztvevők „vélemény nélküliek”: bátortalanok, közömbösek, szorongók, félnek, érdektelenek, felkészületlenek. „A közvélemény akkor is létezik – írja Szekeres János –, ha a pedagógus nem vesz róla tudomást. Nem lehet azt hatalmi szóval elnémitani, kockázatos legyintéssel elbagatellizálni. Lényegében sohasem a közvélemény szubjektumának gyarlóságán múlik az, hogy alapjaként szóbeszéd, híresztelés, pletyka vagy egyéni, illetve kollektív tapasztalat erősödik-e fel, hanem sokkal inkább a társadalom, az intézmény demokratizmusa, az információk nyilvánossága döntő ebben a kérdésben.” A vita segíti az osztályközösség és a csoport kialakulását, s kizárja a romboló hatású intrikát. Módszerként való alkalmazása elősegíti a hibák feltárását, az eredmények elismerését, a nyílt magatartást, kiváltja az együttműködés igényét, végső soron fontos eszköze a közéletiség térhódításának.

A konzervatív nézetekre épített közösségi értékek a vitákban a hagyományörzést szolgálják. A konzervativizmus az embereknek azon törekvésére épül, hogy a számukra ismert és megszokott világot megőrizzék. A konzervatív szemléletű ember az állandóságot védi a vitákban, a rend és a fegyelem társadalmi méretű megszilárdítását hangsúlyozza. Nagy jelentőséget tulajdonít a hagyományos közösségeknek, a nemzetnek, az erkölcsnek, a lokálpatriotizmusnak, a vallásnak, a karizmatikus vezetésnek, a jóléti viszonyok kialakulásának. A konzervativizmus legfőbb értéke a társadalmi harmónia, a mikroközösségek vitalitása. A tradicionális iskolák vitákban tisztázzák, milyen értékeket hagyományozzanak át a közösségi kapcsolatokba. A vitákban nagy figyelmet fordítanak a gyakorlatiasságra. A patinás – híressé vált – iskolákban az erkölcsi nevelés, a jellemfejlesztés, az

eredményes tanulás áll az oktatás-nevelés középpontjában, a tudás a legnagyobb értékek közé tartozik. Az iskolák közötti versengés az intézményhez tartozás érzését, az egymás iránti baráti kapcsolatokat erősíti.

A zsidó-keresztény értékekre alapozott közösségek újraértékelik egymáshoz való viszonyukat. Ritkán vitatkoznak, közösségeik Isten szavára hallgatnak, az egyén és a gyülekezet javát keresik egyházuk kebelén belül. A keresztény és a zsidó ember nézeteit, cselekedeteit ma is a közösséghez való viszony befolyásolja. A korábbi individuális felfogás helyébe a korunkra inkább jellemző teológiai szemlélet lépett, vagyis az, hogy az ember életének teljes kibontakoztatására és az életszentségre csak közösségben juthat el.

Világviszonylatban társadalmi „földrengések” következnek be. Minden társadalmi átalakulás velejárója a kapcsolat- és viszonyrendszer széttzilalódása: a rokoni, baráti, ismerősi kontaktusok meglazulása, a család válságának felerősödése, a szeretetre épülő viszonyok gyengülése, az értékvesztés, a gyűlölet felszítása, a bűnözés, az alkoholizálás, a drogfogyasztás, a neurotikus és pszichotikus betegségben szenvedők arányának növekedése, a magányosság térhódítása. Az egyházak közösségeinek eszmecseréi elsősorban arra irányulnak, hogy Jézus Krisztus tanításai alapján miképpen lehet az istenszeretet jegyében az emberi szenvedéseket orvosolni.

Új típusú, a közösség és az individualitás elveit együttesen figyelembe vevő vitákra van szükség. A viták szervezésében ma eltérő szervezési módok érvényesülnek. A pejoratív kollektivizmus elméletére és gyakorlatára alapozott vitákban a közösség az egyénnel szemben elsődlegességgel rendelkezik, az egyén teljes mértékben alárendeltje a közösségnek. A kollektíva akkor preferálja egy-egy tagját, ha a vitában azonosul a közösséggel, s a vitafelekkel szemben eredményt csikar ki a közösség számára. A vitában való részvételt felülről irányítják és ellenőrzik, az egyén a közösség alávetettje. Az így szervezett vitákban a szuverén egyén önálló kezdeményezéseit lehetetlenné teszik, s őt magát alattvalóvá degradálják. A kollektivizmus elvének kizárólagos alkalmazásával a vitában manipulálják és megtörik az egyént.

A fiatalok társas létformához való vonzódására épül a szemlélet és gyakorlat, amely a vitát együttes élménynek tekinti. E felfogás szerint a közösség a spontán társadalmi tanulás szintere, melyben gyerekek és ifjak elsajátítják a viselkedés, a magatartás társadalmilag elfogadott normáit, a kommunikáció módjait, a diákság civil társadalommal kialakítandó kapcsolatainak formáit. Középiskolásoknak (és főiskolásoknak) szembe kell nézniük a társadalmi ellentmondásokkal, az ezekkel összefüggő saját problémáikkal, közösségi keretek között megtanulhatják a vitatechnikákat. A kollektivizmust – s a hozzá kapcsolódó, az egyént alárendelő tartalmát – sokan elvetik, mégis érdemes újragondolni a közösséggel kapcsolatos nézeteket. A középiskolások (és főiskolások) számára szervezett vitákban tisztázni lehet az átalakult társadalom igényét, a változás és változtatás módjait, s ez a diákokat a társadalmi feladatokra készíti fel.

Az emberi együttműködés terepének tekinti a közösséget az elmélet, amely a másokkal együttesen végbevitt életmegnyilvánulást alapvető létezési módnak tartja. Ha nincs együttes cselekvés, magányossá válnak az emberek. E nézetrendszer szerint a kollektivizmus és az individualizmus nem egymást kizáró eljentelek.

A közösségi viták az egyén (egyéniség) kibontakozását segítik elő. Az egyénnek az egészséges közösség biztosítja a képességek és szükségletek sokszínű feltételeit, a közösséget viszont az egyének működtetik, többek között vitában tisztázott körülmények között. „Ez a viszony nem tűri, hogy a közösség alárendelje az egyént magának, és szolgatudatra kárhoztatva bábfigurává tegye őket. Ellenkezőleg, a közösség éppen egyének sokszínűségéből, gazdag egyéniségükből, fejlett felelősségtudatukból táplálkozik és erősödik meg.” Az egyes ember többek között a viták révén is a közösségekhez kapcsolódik.

A liberális értékeket figyelembe vevő viták abból indulnak ki, hogy az emberek sokfélék: etnikai, szakmai, földrajzi, biológiai közösségek tagjai. A liberális szellemű egyének nem azt vitatják, hogy a közösség fontos-e, hanem azt kívánják megállapítani, hogy mely közösséggel lehet azonosulni. Tudják, hogy etikailag minden egyén beépül a közösségbe, s ezek a közösségek döntően befolyásolják életvezetésüket, életmódjukat. Mindannyiuknak kölcsönösen fontos, hogy a többieket igazságosan kezeljék. A valódi közösség erkölcsi egységet alkot, tagjaival egyformán törődik, ez nyilvánul meg az egyén és a közösség iránti tiszteletben is. Az embert egyedinek tartják, Kosztolányi Dezső szavaival élve: „Ilyen az ember. Egyedüli példány.” A valódi közösségekkel szemben támasztott követelmény, hogy minden egyénnek érdekeltnek kell lennie a demokrácia megvalósításában. A függetlenség elve értelmében senki sem írhatja elő, hogyan gondolkodjanak. A társadalmi tevékenységben (a vitákban is) megakadályozza az egyének részvételét, ha a közösség erőszakos, rejtett vagy közvetett eszközöket alkalmaz, hogy befolyásolja meggyőződésüket. A valódi közösségek garantálják az egyének szabadságát. A vitákban megvalósul a nyilvánossággal kapcsolatos szabadságjog, hozzáférhetővé válnak az információk, biztosított a véleménynyilvánítás. A kommunikációs szabadságjogok egyfelől védelmet nyújtanak a külső beavatkozások ellen, másfelől lehetővé teszik az egyének tájékozódását és részvételét a közösség ügyeiben. Nyilvánvaló, hogy „csak szabad ember lehet teljes értékű közösségi ember”. A liberális szellemű iskolák vitáiban is helyet kap a kötetlen légkör, az egyénre szabott tanítás, a humanizált fegyelem, eltűnik az előítélet, felszabadul a káros kötöttségektől az egyén. Viták, megbeszélések, megegyezések, kompromisszumok következményeként a liberális értékeket létrehozó iskolában bekövetkezik az ifjúság jövő felé fordulása, az újhoz vonzódása, a változások iránti igénye és előmozdítása, a ráció erejének érvényesítése, a korszerűsítés szellemében végzett munka, a tanár-diák együttműködés. E közösségek életében – a társadalomról kialakult vitákban – védelmet élveznek a kisebbségek. A közösségekben fokozatosan kialakul a jóindulat, az egymáshoz közeledés, a bizalom, a kölcsönös megbecsülés és befogadás, egymás értékeinek elismerése.

4. A metamorfózison átment társadalomban legfőbb vitaaspektus a demokrácia szabályai szerint lefolytatott vita, hiszen társadalmi átalakulásának közege a demokrácia, benne formálódnak az önálló individuumok, az önként szerveződött közösségek, az autonóm intézmények, az innovatív vezetők, a szuverén pedagógusok és a függetlenségüket érvényesítő tantestületek.

A demokrácia a nép uralma a parlamenti választásokon, az önkormányzati rendszerek működtetésén, a jogrendszer kiépítésén, a piacgazdaság létrehozásán, területi és intézményi autonómián, a hatalom kontrollján keresztül érvényesül. A

demokrácia történelmileg kialakult hatalmi viszonyt, közéleti intézményrendszert, polgári erkölcsi normákat és értékeket, viselkedési és magatartási mintákat, a többségi elv alapján kialakított döntéshozatalt jelent. A demokráciában is vannak és lesznek nézeteltérések, de a konfliktusok törvényes mederben, a nyilvánosság előtt oldódnak meg (demokratikus vitaaspektus). A demokrácia, amely minden racionális és bevált hagyományt igyekszik rendszerébe beépíteni, az emberektől azt a belső erőt igényli, amely a társadalmi őszinteséghez, az önneveléshez, az erkölcsös magánélethez, az önkormányzati képességek kialakításához szükségesek. Demokráciában szétválnak a hatalmi szférák, az állam polgárai szabadon szervezkedhetnek helyi, regionális, országos és nemzetközi szinteken egyaránt.

A demokrácia általános jellemzői közé tartoznak a szabadságjogok, az anyagi bőség, a változatos gazdasági és kulturális kapcsolatok, az ökológiai kérdések iránti felelősség. A demokráciában az egyes országok eljutnak társadalmuk észszerűsítéséhez és korszerűsítéséhez. Az intézmények demokratizálódnak, a bennük tevékenykedők az általuk kialakított szabályokat tiszteletben tartják. Megoldódik a többségi érdek képviselése. Századunk a nagy rendszereké, a multinacionális társaságoké, a reklám- és propagandakampányoké, a totalitárius államok felbomlásáé. A demokrácia a szabadsághoz kötődik, s szembeszáll az elnyomással, a bürokráciával, a túlfogyasztással, a környezetszennyezéssel.

A polgári demokrácia fontosabb jellemzői: embervédelem, szabadgondolkodás, a személyiség védelme, szavahihetőség, lelkiismeretesség és kötelességvállalás, önuralom, siker és karrier, üzleti erkölcs, tisztességes üzletkötés, vállalkozás, észszerű és egészséges életvezetés, szolidáris és segítő magatartás a szegények és elesettek iránt, állampolgári helytállás, aktív tevékenység, polgári értékek létrehozása, polgári szerveződésekben való részvétel, fellépés és bátorság a visszaélésekkel szemben, életszeretet, emberszeretet, pragmatizmus, képesség az önvédelemre, civilkuráziási stb.

Társadalmi méretű vita formálja és neveli az egyéneket és a közösségeket a demokrácia közegében. A vitákban a polgárok kulturált módon, változatos vitatechnikával a többségi akaratot valósítják meg. Viták keretében oldódnak meg (vagy mérgesednek el) a társadalomban meglévő konfliktusok. A demokrácia az emberi természet lényegi követelményeként fogható fel, amely egyet jelent az igazságossággal, a szabadsággal és az emberi méltósággal. A társadalmi vitákban ezeket a demokratikus értékeket képviselve, a polgári törekvések szellemében lehet sikereket elérni. A demokráciában lehetővé teszi a közakarat érvényesítését, s azt is, hogy ha szükséges, megvédhessék a kisebbséget. A polgárok szabadon helyeselhethet vagy bírálhatják az állam intézkedéseit. A demokráciában elismerik az egyén jogát arra, hogy kialakítsa és megvédje a maga személyiségét, hogy ki-ki maga válassza meg egyéni életútját.

Demokráciára nevel az oktatási rendszer, ha minden eleme hozzáférhető, mindenki számára elérhető, s megoldott a tehetségkiválasztás, az állam finanszírozza az oktatást, s kiépül a diákönkormányzat. Demokráciára azonban nem lehet csupán a demokráciát leíró ismerettel vagy kommunikációs technikával nevelni. Ismeretek elsajátítására szükség van (a demokratikus intézmények működéséről, az állampolgárok jogairól és kötelességeiről), s gyakorlati készségekkel is kell rendelkezniük a fiataloknak egyéni ügyeik intézésében, az együttműködés és

kapcsolattartási technikák elsajátításában, mások érdekében való eljárásban. Beállítódást, magatartásmódot nem lehet könyvből megtanulni, ehhez valóságos együttélési helyzetekre és alkalmakra van szükség. A demokrácia gyakorlásához elengedhetetlenül fontos nézetek, gondolkodásmódok és viselkedési formák az iskola nevelő-oktató tevékenységének folyamatában elsajátíthatók.

A vita a legalkalmasabb módszer arra, hogy a diákok már az iskolában megtanulják, hogyan lehet az együttműködésben a közös alapot megkeresni s különbséget tenni az egymással versengő jó álláspontok között. Vitákban alakul ki az értékekben való hit, az egymás melletti kiállás, s formálódnak az egymással szemben állás kulturális viselkedésmódjai (azonosulás és távolságtartás). A viták során elérendő a tényszerű információs anyag megismerése; a legjellegzetesebb álláspontok feltárása; annak megértése, hogy a társaknak a mienktől miért tér el a véleménye és mi köt velük össze, mi az eltávolodás oka, valamint a nézetek vállalásának elsajátítása.

A vitáknak az egyes gondolatok, tettek helyességéről vagy helytelenségéről kellene folyniuk, mégpedig lehetőleg a tényismeretek birtokában s értékítéletek nélkül. Az ellenfél vagy ellenfelek személyének erkölcsi minősítésétől mindenképpen tartózkodni kellene. Az élitelő viták olyan újabb ellentéteket gerjesztenek, melyek következtében egyre távolabb kerülnek egymástól a vitafelek. Az erkölcsi lejárata, a megbélyegzés, a nyelvi durvaság kizárja a demokratizmus térhódítását a vitában. Speciális szempontok betartására van szükség, hogy a vitában meghonosodjék a demokrácia. A fiatalok vállaljanak diákonkormányzati funkciót, az ütközésekben indulatmentesen vegyenek részt, tartsák be a vitaszabályokat, s alakítsanak ki együttműködő magatartást vitapartnerikkel szemben.

5. A tolerancia elveire épülő vitaaspektus a pluralista társadalom kialakulásának fontos eszköze. Vitatkozik nálunk az egész ország, melyből azonban ma még sokszor hiányzik a türelem. A vitában a türelem nem passzivitás és tűrést jelent, hanem benne foglaltatik a visszafogottság és az önmérséklet. A vitában el kell viselni azt is, amivel a fiatalok nem értenek egyet. Az a vita eredményes, melyben érvényesül a belátásos kölcsönösség, s hatására kialakulnak az együttélés feltételei. A tolerancia a vitában aktív viszonyt igényel a résztvevőktől: érzékenységet, figyelmességet, konkrét segítséget, közreműködést, udvariasságot, együttműködést, jó légtört. A vitában mindenkinek joga van arra, hogy a másoktól eltérő véleményét elmondhassa, s harag és indulat nélkül reagáljon társai álláspontjára. Ez a magatartás feltételezi, hogy a másik félnek is vannak érdekei, s ezek érvényesítése mindaddig jogos és erkölcsös, ameddig mások jogait nem veszélyezteti. A vitában a toleranciára épülhet a nyílt vetélkedés, a teljesítmények összehasonlítása, az engedmények felajánlása, az alkuk és konszenzusok létrejötte. A toleráns vita túllép a megengedésen, és eljut az elfogadásig.

Intolerancia esetében a vitapartnernek nem fogadják el egymást, s így lehetlenné teszik a megegyezést. A türelmetlenséget jellemző viták negatívumai: ártó szándék, manipuláció, túláltalánosítás, szidás, sértegetés, a vitatkozó felek autonómiájának sérülése, rosszindulat – s általában az indulatok kirobbanása –, öngazolás, gyűlölet, ítélkező és élitelő magatartás, gőgös visszautasítás, bűnbakkeresés, megszegényítés, megalázás, az ellenségkép felerősödése, a tudatos gonoszság, a lejárata, az erkölcsi sárdobálás, a rágalmozás.

A középiskolákban és a főiskolákon sürgető igény, hogy az ifjúság sajátítsa el a toleráns vita tudnivalóit és gyakorlati tennivalóit. Ennek alapvető feltétele, hogy a jelenleginél humanizáltabb és toleránsabb iskolarendszer jöjjön létre. Ezt nem lehet utasításokkal megoldani, a tolerancia az oktatás-nevelés folyamatában a személyiségben lezajló lassú átalakulás, lelki innováció. A tolerancia meghatározza az iskolák szellemét, stílusát, érintkezési (kommunikációs) kultúráját. A fiatalok egymáshoz közeledését számtalan módszer segítheti, ilyen többek között a megbeszélés, a vita, a megfigyelés, a társas rendezvények, a társasági élményszerzés, a terepgyakorlat, a tanulmányi kirándulás, a táborozás, az önálló anyaggyűjtés, az önképzőkori szereplés, az eleven csoportélet, a közéleti szereplés, a tömegkommunikációs információk feldolgozása stb. Ezek között a módszerek között elsőlegességet – de nem kizárólagosságot – élvez a vitamódszer.

Pluralista értékeket nyújtó iskolában sokszínű kultúra befogadására nyílik alkalom, ezért az oktatási-nevelési intézményekben természetes a toleráns eszmecsere. A különbözőségek (az eltérő értékek) érvényre jutásában a bizalom az összekötő kapocs. Minden különbözőséget el lehet fogadni, ami a bizalomban benne foglaltatik. A toleranciára alapozott vitákban az ellentétek is kezelhetők, a fiataloknak tolerálniuk kell az ellentétesen gondolkodó társaikat. Ehhez azonban vitaszabályok megállapítására van szükség, egység csak abban legyen, miként kezelhetők a nyílt vitákban a különbözőségek. A tolerancia nyugvó vitában alapvető követelmény az emberi méltóság védelme. A fiatalok feladata, hogy a különböző szociális helyzetű, kultúrájú, vallású, életkorú, nemzetiségű társukat tartsák tiszteletben. Biztosítandó, hogy minden egyes egyént elidegeníthetetlen személyiségben kell megbecsülni. Ebben az értelemben az emberi méltóság fogalmát az alkotmányban és más törvényekben lefektetett emberi jogok egészítik ki. Tehát nem elegendő, hogy a vitatkozó partnerek ismerjék a vitaszabályokat, a törvények ismerete is elengedhetetlen számukra. A másság iránti tolerancia az eltérő értékek elismerését – a figyelmességet (esetenként a gyöngédséget) –, nyelviileg megfogalmazott együttérzést, a belátásos kölcsönösséget, a társak igazságának és érdekeinek elismerését, önállóságának és függetlenségének érvényesülését, a jó modort, az egymáshoz közeledést, a szolidaritást, a társak sikerét és teljesítményét, az erkölcsi elismerést, a vitafelek védelmét, a humort, a nézetek egyeztetését, végső soron az elfogadást és a befogadást foglalja magában.

A vitatechnikák elsajátítására van szükség, hogy a középiskolások és a főiskolások eredményesen gyakorolhassák a toleranciát. Majzik Lászlóné szerint „azt akarjuk, hogy a gyerek, a fiatal legyen toleráns... De hol van erre metodikánk? Úgy gondolom, hogy a korszerű nevelésmetodika kimunkálásának meggyorsítása nemcsak a nevelésméletnek, az iskolai gyakorlatnak, hanem a magyar ifjúság kedvező fejlődésének eminus kérdése.” A társadalmi méretekben kialakított tolerancia, a szabadságjogok biztosítását, a jogrendszer kiépülését, a gazdasági piacra alapozott versenyt, a jólétet, a tolerancia irányába fejlődő társadalmat, az emberek viselkedésének, magatartásának, nyelvhasználatának kulturáltságát, közrendet és közbiztonságot, toleranciát követelő normákat, társadalmi és nemzetközi konszenzusokat igényel. Az iskolai közösség színterén megteremtendők azok a szervezeti keretek, amelyekben megvalósulhat a toleráns gondolkodás, kapcsolat és tevékenység. Ilyenek a klubok, a hobbiszerveződések, művelődési és kulturális

körök és öntevékeny csoportok, az ifúsági táborok, az ifúsági turizmus és országjárás, idegennyelv-tanulási pályázatokon való részvétel, külföldi utazások, saját és más országok fiataljaival és iskoláival kialakított kölcsönös kapcsolatok, nemzetközi rendezvények, barátkozás menekült gyerekekkel stb. Egyéni tulajdonságokra, képességekre is szükség van, hogy a fiatalok a tolerancia szellemében tudjanak vitakozni. A tanulók és főiskolai hallgatók toleranciája kialakulását a családi és az iskolai nevelés döntően befolyásolja. A tolerancia tanulható, s a toleráns gondolkodást és magatartást vita útján meg lehet szilárdítani. A vitatechnikákat is el lehet sajátítani, s azok a tulajdonságok is kialakulhatnak a vitatkozó partnerekben, amelyek a társak megértését segítik elő (az eltérő személyiségi értékek elismerése, tárgyilagosság a tények és konfliktusok felismerésében, törekvés a tévedések kijavítására, a hibák beismerése, a bántások elkerülése, empátia a vitafél iránt, törekvés konszenzusok létrehozására stb.).

A gyermeki jogok biztosítása a vita legfőbb ismérve. A gyermeknek – figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára – különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen jogi védelemre születése előtt és után. Ma már a gyermekek jogai jogegyenlőségre épülnek, melyek megismertetését – az általános iskola 7–8. osztályától kezdve tanulói megvitátását – az iskolának meg kell szerveznie.

A főiskolai hallgatók minden olyan joggal rendelkeznek, mint az idősebb generáció. Jogképességük fokozatosan bontakozik ki. Jogaik és kötelességeik megismerése alapvető követelmény. A felsőoktatási törvényt a főiskolások viták keretében tudják legeredményesebben feldolgozni. A vitákban tisztázandó, hogy a hallgatók gondolkodását, magatartását mely területeken, milyen konkrét esetekben, hogyan befolyásolja a törvény.

6. A nevelési aspektusú vitákban kerül sor eszmék, normák ismertetésére, közvetítésére. A vitatkozók kölcsönös információt adnak egymásnak erkölcsi, esztétikai, technikai, világnézeti, akarati, érzelmi, életmóddal kapcsolatos stb. kérdésekben. Vita közben a nézetek szelektálására, módosítására (elfogadására vagy elutasítására) kerül sor. Közvetett úton a tanulók egymás felvilágosítására, kölcsönös tájékoztatására és meggyőzésére vállalkoznak. A nevelési hatások akkor következnek be, ha a tanulók közlik tapasztalataikat, megfigyeléseiket, álláspontjukat, érveiket és ellenérveiket. Mindez azért hatékony, mert a közvettség érvényesül benne; a vitát nem felülről rendelik el. A véleménycsere megszervezhető csoportokban, osztálykeretben, ahol a gyerekek és az ifjak mindegyike szót kérhet és kaphat. Kevesebb tanuló esetében nagyobb lesz a megszólalási arány, intenzívebbé válnak a meggyőző hatások. Nevelési alkalmakhoz kötött rövid vita egy-egy pozitív vagy negatív kérdés közösségi áttekintését teszi lehetővé. Ha a pedagógus oldaláról vizsgáljuk a nevelési aspektusú viták előnyeit, eljutunk a leglényegesebb felismerésig: a viták visszacsatolást adnak a tanulók neveltségi helyzetéről, a kommunikációról, az interakciók megítéléséről; a kooperáció módjáról; a hangadók és a csak befogadók viszonyáról, a konstruktívban aktív, a passzív és lusta, a szeszélyes, a hazudozó, az önféjű, a befolyásolható, a hízelgő, az agresszív, a turbulens gyerekekről, a tanulók kifejező-, érvelő-, cáfolóképeiségeiről stb.

Pedagógiai aspektusú vitában képességek, készségek, tulajdonságok alakulnak ki a gyerekekben és az ifjakban. Az önállóság kibontakoztatásának feltétele, hogy az iskolákban olyan pedagógusok dolgozzanak, akik igénylik és a vita eszközeivel elősegítik a tanulók önállóvá válását. Az egyént nyomasztja a külső kényszerítés, a megkötöttség, az előírás korlátozza döntését és állásfoglalását. A vitában biztosí-

tott önállóság kötöttségektől mentes gondolkodásra, cselekvésre ad lehetőséget, megteremt a független állásfoglalást. Az önállóvá válás folyamatában a töprengésnek, az alternatív megoldás keresésének, a mérlegelésnek, a döntéshez szükséges tények ismeretének és szelektálásának, az elhatározás információkkal történő alátámasztásának kiemelt szerepe van. A viták útbaigazítják a tanulókat, hogy egy-egy probléma, konfliktus, ellenvélemény esetén ne következzen be az önbizalomvesztés, az elkedvetlenedés. A vitában tanúsított önállóság *felelősségvállalást* jelent a diákok számára, mely igényli a *hozzáértést*. A hozzáértés egyéni érték, a felelősség pedig fontos emberi tulajdonság, lehetővé teszi, hogy a fiatal ellenőrzés alá vegye gondolatait, nézeteit. A gyerekek és az ifjú természetes szükséglete az önmaga és a mások iránt érzett felelősség. Saját képességei fejlődésének megfelelően lehetőséget kell teremteni, hogy a felelősségvállalás ténylegesen bekövetkezzen. A diákok vita keretében is kinyilváníthatják felelősségérzetüket, mert ami körülöttük, a szemük láttára *végbemej*, ami velük történik, azért ők is felelősek. A vitákban felszínre kerül a felelőtlenesség is: a felelősség áthárítása, a döntések elkerülése, a kalandor magatartás, a morális mérlegelés elmaradása. A felelőtlenesség az egyéniséget „szétszóródásához”, belső tartásnélküliséghez vezet. Etikai szempontból a felelősség humánnummal kapcsolatos tulajdonság, mert pozitív erkölcsi viszonyt fejez ki. A fiatalok cselekvésükkel, a vitában kialakult állásfoglalásukkal hatást gyakorolnak a velük kapcsolatban levő személyekre. Minél nagyobb a hatás, annál nagyobb a felelősség.

A vita akkor nevelő hatású, ha a tanulók és a főiskolai hallgatók *önként* vesznek részt abban, s a vitapartnerek félelem, taktikázás nélkül, erőszakos befolyásolástól mentesen vállalják a szemben állást. Az azonban a pedagógus felelőssége, hogy noha bármilyen szélsőséges álláspontot, éles kritikát képviselnek is a vitázók (erőszakosság, agresszivitás, megalkuvás stb.), *emberi méltóságuk nem kerülhet veszélybe*.

Irodalom

- A. Szalai Katalin: *Hogyan döntene?* OOK, Veszprém, 1986.
 Báthory Zoltán: *Tanítás és tanulás*. Tankönyvkiadó, Bp., 1985.
 Coombs, P. H.: *Az oktatás világválsága*. Tankönyvkiadó, Bp., 1971.
 Csoma Gyula: *Problémamegoldás*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984.
 Dratsay Zsigmondné: *Pedagógiai dilemmáim a XX. század végén*. = Új Pedagógiai Szemle, 1994. 2. sz.
 Fekete Sándor: *Az értelmiség, hatalom. A kamasz álma*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984.
 Gergencsik Eszter: *Kreativitás és közösség*. Tankönyvkiadó, Bp., 1987.
 Győri György: *Ki a jó tanító?* = Köznevelés, 1988. 22. sz.
 Kiefer Ferenc: *A magyar nyelv mint a modern kommunikáció eszköze*. = Magyar Tudomány, 1994. 6. sz.
 Kovács Sándor: *Innováció az iskolában. Pedagógusképzés és iskolai innováció I.*, Pécs JPTE, 1986. 26. o.

- Lukács Judit-Takács Géza*: Szerkesztőségünk „vendége” volt Majzik Lászlóné. = Új Pedagógiai Szemle, 1993. 9. sz.
- Maltz, M.*: Pszichokibernetika. Bagolyvár Kiadó, Bp., 1994.
- Mohás Livia*: Ki tudja, mi a siker? Móra Kiadó, Bp., 1986. 253–254. o.
- Skiera, E.*: Gyerek és iskola – egy emberhárát pedagógia körvonalai. = Új Pedagógiai Szemle, 1994. 5. sz.
- Szekeres János*: Oktatók és hallgatók viszonyának jelentősége II. = Felsőoktatási Szemle, 1986. 12. sz.
- Szekszárdi Ferencné*: Konfliktusok az osztályban. Tankönyvkiadó, Bp., 1987.
- Szende Aladár*: A vita nyelvi illeme. Nyelvi illetan. Ifjúsági és Lapkiadó Vállalat, Bp., 1987.
- Szmerszki Mariann*: Az ifjúsági kultúra változásai. = Educatio, 1994/nyár.
- Takács Györgyné*: Emberi szerepek és emberi kapcsolatok. Népszava Kiadó, Bp., 1986.
- Takács Ilona*: Emberismeret, önismeret. Népszava Kiadó, Bp., 1983.
- Touraine, A.*: Mi a demokrácia ma? = Magyar Tudomány, 1992. 9. sz.
- Zrinszky László*: A pedagógiai kommunikáció elméletéről. = Új Pedagógiai Szemle, 1994. 5. sz.
- Zrinszky László*: Tájékozódás és tájékoztatás. Reflektor Kiadó, Bp., 1987.